

الله
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

اھل ماتم

آواها و آیین سوگواری در بوشهر

پژوهش و نگارش:

محسن شریفیان

مجتمع نشر و لیتوگرافی دیجیتال دیرین

با همکاری

گروه موسیقی مروارید لیان

تبلیغاتی: پیغمبر سنه ۱۳۹۴

فهرست مندرجات

صفحه	عنوان
۵	سپاس
۱۰	پیشگفتار
۱۵	گذری بر بوشهر - استان
۱۵	موقعیت جغرافیایی و مساحت
۱۶	آب و هوا
۱۶	پیشینه تاریخی
۲۴	بوشهر و صنایع
۲۴	نژادها و اقوام
۲۶	زبان و گویش
۲۶	دین و مذهب
۲۷	جمعیت
۲۸	موسیقی بوشهر
۳۳	گونه‌های موسیقی در بوشهر
۳۳	الف - موسیقی جشن
۳۵	ب - موسیقی محفلي

۳۶	پ - موسیقی مذهبی
۳۷	ت - موسیقی کار
۳۷	ث - موسیقی کودکان
۳۹	ج - موسیقی درمان
۳۹	چ - موسیقی عزاداری
۴۱	تاریخ موسیقی سوگواری
۴۹	بیت خوانی
۵۰	بیت خوانی در مجالس سرور
۵۸	بیت خوانی در مراسم عزا
۶۳	چاوشی
۷۱	ذکر
۷۶	پامنبری
۸۵	روضه خوانی
۹۷	مراسم سنج و دمّام
۱۰۰	سازهای مراسم
۱۰۳	بوق
۱۰۹	دمّام
۱۱۸	سنچ
۱۲۱	مردم و مراسم سنچ و دمّام
۱۲۶	جدال در مراسم سنچ و دمّام
۱۳۶	سنچ و دمّام و مراسم شیخ فریج
۱۳۹	سینه‌زنی و مراسم مردانه
۱۴۳	شرح مراسم سینه‌زنی

۱۴۹	سینه‌زنی و مراسم ساروج کوبی
۱۵۲	بُر حیدری
۱۵۶	ناخدا عباس دریانورد
۱۶۵	محمد شریفیان
۱۷۰	جهانبخش کردی‌زاده (بخشو)
۱۷۳	دوره‌های مختلف نوحه‌خوانی
۱۸۳	مراسم صبحدم
۱۸۸	مراسم شام غریبان
۱۹۴	مراسم طفل صغیری
۱۹۷	تعزیه در بوشهر
۲۰۴	موسیقی در تعزیه
۲۱۱	عزاداری زنانه
۲۱۵	شوره
۲۲۰	نوحه‌خوانی زنانه (عزای سرپایی)
۲۲۵	علم گردانی
۲۲۹	دُم‌دُم سحری
۲۳۵	ذکر تشییع و آخرین آهنگ!
۲۳۹	نگاهی به مشخصه‌های موسیقی سوگواری در بوشهر
۲۴۶	کتابشناسی
۲۵۳	بخش نمایه
۲۵۴	نمایه موسیقی و آیین
۲۶۳	نمایه اشخاص
۲۷۳	نمایه قومها

۲۷۶	نمایه جاها
۲۸۳	نمایه منابع
۲۸۸	بخش آوانویسی
۲۸۹	توضیحات آوانویسی (ترانسکریپسیون)
۲۹۲	آوانویسی ۱ بیت‌خوانی در جشن
۲۹۴	آوانویسی ۲ بیت‌خوانی در عزا
۲۹۶	آوانویسی ۳ نوحه‌ی پامنبری، شاه بی خیل و حشم
۲۹۷	آوانویسی ۴ نوحه‌ی پامنبری، ای عندلیبان
۲۹۸	آوانویسی ۵ قطعه‌ی سنج و دمّام
۳۰۵	آوانویسی ۶ نوحه‌ی بُر حیدری، ام لیلای حزون
۳۰۶	آوانویسی ۷ نوحه‌ی بُر حیدری، فریاد یا محمد
۳۰۷	آوانویسی ۸ نوحه‌ی اصلی مراسم صبحدم
۳۰۸	آوانویسی ۹ نوحه‌ی مراسم صبحدم، برگشته اقبالم
۳۰۹	آوانویسی ۱۰ نوحه‌ی مراسم شام غریبان
۳۱۰	آوانویسی ۱۱ نوحه‌ی طفل صغیری
۳۱۱	آوانویسی ۱۲ نوحه‌ی عزای سرپایی، حجله‌ی عیش
۳۱۲	آوانویسی ۱۳ نوحه‌ی عزای زنانه، حجله‌ی قاسم
۳۱۳	آوانویسی ۱۴ نوحه‌ی عزای سرپایی، ای واویلا
۳۱۴	آوانویسی ۱۵ نوحه‌ی علم گردانی، لایه لایه لای
۳۱۵	آوانویسی ۱۶ قطعه‌ی دمدم سحری
۳۱۸	توضیحات CD صوتی آواهای سوگواری
۳۲۱	معرفی قطعات CD (نام خواننده و متن اشعار)
۳۳۱	بخش تصاویر

سیاست

ابتدا لازم می‌دانم مراتب تشکر خود را از همکاری صمیمانه‌ی استاندار محترم استان بوشهر جناب آقای مهندس اسماعیل تبادار و مدیر کل محترم سازمان میراث فرهنگی استان بوشهر، جناب آقای محمدباقر عباسی سملی، که زمینه و امکانات لازم را برای انجام پژوهش و نوشتمن این مجموعه فراهم نموده‌اند، ابراز نمایم. همینطور از جناب آقای منصور لاوری منفرد، مدیر کل محترم صدا و سیمای مرکز بوشهر که در فراهم آوری امکانات مورد نیاز برای ضبط استديویي قطعات موسیقی و جناب آقای سیدنورالدین ابطحی مدیر کل محترم اداره‌ی فرهنگ و ارشاد اسلامی استان بوشهر که در مقدمات چاپ این اثر با اينجانب همکاری نموده‌اند، سپاسگزاری ویژه نمایم.

باiste است از سایر عزیزان دیگری که تا این لحظه در تهیه‌ی مجموعه حاضر از هیچ‌گونه کوششی دریغ نکرده‌اند نیز قدردانی نمایم؛ بويژه از مطلعین محلی، هنرمندان و برگزارکنندگان موسیقی سوگواری در استان بوشهر. همچنین از همکاری آقایان: نعمت‌الله رسولی بخاطر ضبط موسیقی، مهندس افшин نوشزاد بخاطر آوانویسی، مهندس عباس حمزی بخاطر عکس، گرافیک و طراحی سازها، کریم فائقیان، احسان جهانبخشان و پوریا بهرام‌نژاد بخاطر عکاسی و تصویربرداری، و همینطور از همکاری عبدالله رئیسی در ویراستاری متن و

پیشگفتار

موسیقی سوگواری در بوشهر از نظر تنوع و کثرت ملودی، بخش اعظم موسیقی این منطقه را در بر می‌گیرد. موسیقی سوگواری از نظر تعلق ملودی و مضمون، با آیین‌های شیعی پیوند یافته و به همین جهت نیز در میان مردم بوشهر - که دارای اعتقاداتی مذهبی هستند - نسبت به انواع دیگر موسیقی، از اهمیت بیشتری برخوردار است.

با توجه به این موضوع و نظر به اینکه موسیقی سوگواری نسبت به دیگر فرمهای موسیقی محلی بوشهر، کمتر تغییر یافته و تقریباً تا به امروز به صورت آغازین خود باقی مانده، لذا معرفی و بررسی آن دسته از آیین‌های سوگواری مذهبی که در آنها، به نوعی، از موسیقی استفاده شده، کاملاً ضروری به نظر می‌رسد. این کار می‌تواند ضمن ثبت این نوع مراسم و موسیقی - پیش از آنکه به چنگال فراموشی گرفتار شوند - برای رسیدن به رگه‌های اصیل و باستانی موسیقی بوشهر نیز موثر و مفید واقع شود؛ چرا که بخش بزرگی از موسیقی باستانی بوشهر نیز همچون دیگر موسیقی مناطق مختلف ایران، با حمله‌ی سهمگین اعراب مسلمان و سقوط سلسله‌ی ساسانی، به سکوت کشانده شد.

نوگلی نشکفت، چون بر جا گلستانی نماند

چون گلی نشکفت، مرغ نغمه‌خوانی برنخاست

بعدها با روی کار آمدن سلسله‌ی صفویه و دعوی پذیرش مذهب شیعه به عنوان مذهب رسمی کشور، و در نتیجه رواج اعتقاد به حرام بودن موسیقی در دین اسلام و برخورد شدید حاکمان وقت با موسیقی و نوازندگان - بخصوص در آغاز حکومت این خاندان ترک نژاد - بخش بزرگی از موسیقی باستانی این مرز و بوم، به حیطه‌ی فراموشی سپرده شد و بخش دیگری نیز صرفاً در گونه‌های مذهبی تجلی یافت.

نوشته‌ی حاضر، ضمن آنکه زمینه‌ای برای ثبت و بررسی مفصل موسیقی بوشهر می‌باشد، دریچه‌ای است برای علاقمندان تا بتوانند در یک نگاه گذرا، آواها و آیین سوگواری در بوشهر را از نظر بگذرانند.

از این رو نگارنده، با توجه به اطلاعات موجود، سعی بر معرفی و بررسی موسیقی سوگواری در بندر بوشهر و کاربرد آنها در آیین مذهبی این بندر کهن، همراه با تشریح جنبه‌های نمایشی و مردم‌شناسی این رسوم نموده و در هر جا که لازم دانسته، به بررسی تطبیقی این نوع موسیقی با انواع آن در استان بوشهر و بعضًا سایر استانها پرداخته است.

اطلاعات آورده شده در این مجموعه، مبتنی بر اسناد و روش‌های زیر است:

- ۱- بر اساس اسناد موسیقایی ضبط شده توسط نگارنده و نیز با استفاده از بایگانی خصوصی نوارهای موسیقی سوگواری.
- ۲- بر مبنای تحقیقات میدانی و ضبط مصاحبه‌های حضوری در محل و بعضًا تنظیم پرسش‌نامه‌های از پیش تعیین شده برای نمونه‌های دور از دسترس.
- ۳- مشاهده‌ی مکرر مراسم مورد نظر از دوران طفولیت تاکنون و نیز تجربه‌های اجرایی نگارنده و گروه موسیقی مروارید لیان در این زمینه.
- ۴- استفاده از تحقیقات کتابخانه‌ای.

برای تجزیه و تحلیل اطلاعات بدست آمده نیز ضمن نظارت مستقیم کسانی از مطلعان و صاحب نظران محلی، در امر تنظیم و تدوین این مجموعه^۱، نگارنده با چاپ اغلب این مطالب بصورت مقاله‌های جداگانه (از سال ۱۳۷۴) در نشریات محلی و ماهنامه‌های ویژه موسیقی و پژوهش^۲، سعی بر عبور یافته‌های پژوهشی خود از صافی دانش و نگرشی منتقدان و موسیقیدانان، بویژه مطلعین محلی بوشهر نموده و در این راه از تذکرات عالمانه و منصفانه‌ی منتقدان نیز بی‌بهره نمانده است.

- نحوه ارایه یافته‌های نگارنده در این مجموعه، به ترتیب زیر است:
- ۱- تشریح آواها و آیین سوگواری و خاستگاه آن در بوشهر.
 - ۲- آوردن نمونه‌هایی از اشعار و متون مرتبط با موسیقی سوگواری.
 - ۳- طراحی ساختمان سازها و معرفی اجزا و ابعاد آن.
 - ۴- آوانویسی منتخبی از ملودی‌های ضبط شده همراه با ثبت کلام.
 - ۵- گزارش تصویری ساخت سازها و چاپ تصاویر مورد نیاز.
 - ۶- ارایه نمونه‌های مختلف آواهای سوگواری به صورت CD صوتی.

بی‌تردید، این پژوهش، با توجه به فقدان اسناد معتبر و اطلاعات مدون تاریخی، خالی از نقص و اشکال نمی‌باشد؛ از همین رو نگارنده در بعضی از موارد به حدس و گمان روی آورده است. دیگر اینکه، نگارنده، علیرغم تلاش خود، متعارف است که مطالب بسیاری وجود دارد که از آن‌ها بی‌اطلاع مانده و یا برخی

-
- ۱- از جمله اساتید ارجمند آقایان : آتشی ، منوچهر، آرامی، باقر - بلادی، سید عبدالعزیز - حمیدی، سید جعفر- جوانی، احمد - دشتی نجات، علی - زنگنه، حسن - عرفان، حیدر- عاشوری نژاد، عباس.
 - ۲- ماهنامه‌های هنر موسیقی و معیار، فصلنامه‌های فرهنگ مردم و صدف، هفته‌نامه‌های آینه جنوب، نسیم جنوب، و ...

از اطلاعاتِ ذکر شده در این مجموعه، با لغزش و گاه اشتباه از سوی منابع، نقل شده‌اند.

بنابراین با توجه به موارد ذکر شده و نیز قلتِ بضاعتِ علمی نویسنده، و نظر به اینکه تاکنون مجموعه‌ای بدین شکل و تفصیل، پیرامون موسیقی بوشهر منتشر نشده، نمی‌توان مباحثت کتاب را بدون نقص انگاشت. به همین دلیل، را قم این سطور، متواضعانه پذیرای تذکر و توضیحات خوانندگان فهیم و مطلع و نیز صاحب نظران عزیز، بویژه مطلعین محلی بوشهر می‌باشد. از آگاهان مباحثت ذکر شده و پژوهندگان عزیز نیز خواهشمند است در صورتیکه به کتاب و یا نوشته و نیز تصاویر و یا اسناد معتبری در این زمینه دسترسی یا آگاهی دارند؛ بر نگارنده منت راهنمایی بگذارند تا در چاپ بعدی این اثر، برای رفع کاستی‌ها، بکوشند.

محسن شریفیان

زمستان ۱۳۸۱ ، بندر بوشهر

گذری بر بوشهر - استان

الف: موقعیت جغرافیایی و مساحت

استان بوشهر با مساحت ۲۳۱۶۷/۵۶۷ کیلومتر مربع، در جنوب غربی ایران واقع شده است. این استان در محدوده‌ی مختصات جغرافیایی بین ۲۷ درجه و ۵۲ دقیقه تا ۳۰ درجه و ۱۶ دقیقه عرض شمالی و ۵۰ درجه و ۶ دقیقه تا ۵۸ درجه و ۵۸ دقیقه طول شرقی نسبت به نصف‌النهار گرینویچ قرار گرفته است. این استان از شمال به استان‌های خوزستان و کهگیلویه و بویراحمد، از شرق و شمال‌شرقی به استان فارس، از جنوب شرقی به استان هرمزگان و از جنوب و مغرب به خلیج‌فارس محدود می‌شود.

استان بوشهر دارای هشت شهرستان می‌باشد که مرکز آن شهر بندری بوشهر است. شهرستان بوشهر از شمال به شهرستان گناوه، از شمال شرقی به شهرستان دشتستان، از شرق و جنوب به شهرستان تنگستان و از جنوب‌غربی و غرب به خلیج‌فارس محدود گردیده است. شهرستان بوشهر با وسعت ۱۴۴۱/۹۴۹ کیلومتر

۱- کلیه ارقام و آمار ارایه شده پیرامون مساحت، به نقل از نشریه شماره ۲۸۴ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان بوشهر با عنوان «گزارش اقتصادی اجتماعی استان بوشهر ۱۳۸۰» می‌باشد که در دیماه ۱۳۸۱ انتشار یافته است.

مربع دارای دو بخش مرکزی و خارگ بوده و متشکل از سه شهر بوشهر، خارگ و چگادک، دو دهستان و ۳۹ آبادی است.

ب: آب و هوای

آب و هوای بوشهر به دلیل نزدیکی به خط استوا، کمی ارتفاع و قرار گرفتن در محدوده عرض‌های جغرافیایی پایین، مجاورت با دریا و وزش بادهای گرم جنوب غربی و بادهای گرم و مرطوب دریایی، به طور کلی گرم و مرطوب است. دمای متوسط سالیانه آن، معادل ۲۴ درجه سانتیگراد است و دمای آن در تابستان، تا ۵۰ درجه می‌رسد.

ریزش باران در این منطقه کم می‌باشد؛ به گونه‌ای که میزان بارش سالیانه در استان را حدود ۲۱۷ میلیمتر تخمین زده‌اند.^۲

پ: پیشینه‌ی تاریخی^۳

بندر بوشهر (حوزه‌ی اصلی این پژوهش) از نظر تاریخی دارای سابقه‌ای بسیار کهن و درخشنان است. این منطقه، یکی از مراکز مهم و قدیمی تمدن و فرهنگ ایران زمین به شمار می‌رود. بر اساس تحقیقات و مطالعات انجام شده، قدمت تمدن استان بویژه شهر بوشهر، دست کم به پنج الی شش هزارسال باز می‌گردد.

۲- جهت اطلاع بیشتر ر.ک: همان ص ۹ تا ۱۲

۳- بیشترین مطالب این بخش، از کتاب «عیسویان در بوشهر» استخراج شده است. مشایخی، عبدالکریم - عیسویان در بوشهر- انتشارات بوشهر با همکاری بنیاد ایران‌شناسی شعبه بوشهر - چاپ اول ۱۳۸۲